

ՎԱՐԴԱՆ ԴԵՎՐԻԿՅԱՆ

Բանասիրական գիտությունների թեկնածու

ՍՐԲԱԼՈՒՅՍ ՍՅՈՒՌՈՆԸ ՀԱՅՈՑ ՄԻՋՆԱԴԱՐՈՒՄ

Ինչպիսի վեհ խորհուրդ, ինչ հրաշալի գործություն մի բուն հասարակ յուղի մեջ: Մկսած այն օրից, երբ առաջին անգամ մեր լեռները բարձրացավ Տիրոջ առաքյալը և խաչակնքեց այս երկրին, երբ նորակառույց Իջման տաճարի բեմը բարձրացավ Տիրոջ այն մեծ խոստովանող մեր Ս. Լուսավորիչը և յուր կենդանի աջով Ս. Մյուռոն օրհնեց նորահավատ հոտի համար՝ անթիվ անգամ կրկնվել է նույն խորհուրդը և Աստվածային Հոգվո այդ չնաշխարհիկ գործությունը օրհնյալ յուղի միջնորդությամբ նորանոր սերունդներ է վերածնել հավիտենական կյանքի համար, ժառանգաբար մեկից մյուսին անցնելով՝ իբրև ամենաթանկագին ավանդ, իբրև հայ ժողովրդի հոգևոր միության ամենանվիրական երաշխիք: Եվ ամեն անգամ, երբ Ս. Իջման տաճարում Մյուռոն է օրհնվում Ս. Լուսավորչի աջով, և հին Մյուռոնը նորի հետ խառնվում Լուսավորչի հաջորդի ձեռքով, զգում է յուր հոգու խորքում հայ քրիստոնյան, որ ամփոփվեցավ այդտեղ, նորոգվեցավ և կրկին պիտի ծավալի ի Սփյուռս ամբողջ աշխարհի ժառանգական այն մեծ շնորհը, որ այդպիսով մի նոր հանգույց ևս ավելացավ հների վրա ու երկարեց յուր և յուր ժողովրդի գաղափարական կյանքի թելը¹:

ԿԱՐԱՊԵՏ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՏԵՐ-ՄԿՐՏՉՅԱՆ

Հայոց եկեղեցական ավանդությունը Հայոց Մյուռոնը բխեցնում է այն յուղից, որը պատրաստեց Մովսես մարգարեն: Միջնադարյան հայկական ձեռագրերում այնքան տարածված «Յաղագս պատմութեան սուրբ եւ աստուածային իւղոյն» գործում ներկայացվում է այն հաջորդայնությունը, որով Մովսեսի պատրաստած յուղը հասավ մինչև Հիսուս, և թե ինչպես Թադեոս առաքյալը այն Հայաստան բերեց և ապա գտավ Լուսավորիչը՝ միախառնելով իր օրհնած Մյուռոնին:

Ինչպես այս պատմության մեջ է ասվում, Մովսեսի պատրաստած այս յուղը իսրայելացիներն իրենց հետ Ավետյաց երկիր բերեցին, և երբ կառուցվեց Երուսաղեմի տաճարը, պահեցին այնտեղ մինչև այն ժամանակ, երբ քահանայապետն էր Զաքարիան: Վերջինիս սպանությունից հետո նրա կինը՝ Եղիսաբեթը, այս յուղը իր հետ է վերցնում,

¹ <<Արարատ>>, 1897, էջ 388:

երբ փախչում է անապատ՝ փրկելու համար նոր ծնված Հովհաննես Մկրտչին, քանի որ Հերովդեսը հրամայել էր կոտորել մինչև մեկ տարեկան բոլոր մանուկներին: Երբ Եղիսաբեթը ևս զոհ է գնում Հերովդեսի զինվորներին՝ հասցնելով սակայն փրկել մանկանը, այս յուրը գտնում է այն մեղավոր կինը, ով Բեթանիայում այդ յուրով այնուհետև օծելու էր Հիսուսին²: Ինչպես Ավետարանում է ասվում, «Երբ Հիսուս եկավ Բեթանիա, Բորոտ Սիմոնի տունը, նրան մոտեցավ մի կին, որ մի շիշ թանկարժեք յուղ ուներ և թափեց այն Նրա գլխին, մինչ Նա սեղան էր նստել» (Մտթ. ԻԶ 6, հմմտ. նաև Մրկ. ԺԴ 3-9, Հովհ. ԻԲ 1-8):

Թաղեռս առաքյալին երբ վիճակվում է քարոզել Հայաստանում, իր հետ բերում է այդ յուղը, որով Եղեսիայում բժշկում է Աբգար թագավորի որդուն, և Աբգարը հավատում է ու քրիստոնյա դառնում: Թաղեռս առաքյալը հայոց Սանատրուկ թագավորի մոտ Արտագ գնալիս, Տարոնով անցնելիս երկնային ազդմամբ այդտեղ եղրդենու մի ծառի տակ է պահում այս յուղով լի շիշը, ինչպես նաև իր հետ Հայոց աշխարհի բերած աստվածամուխ Սուրբ Գեղարդով մի աղբյուր է բխեցնում և շարունակում ճանապարհը դեպ Արտագ, ուր և նահատակվում է:

Սուրբ յուղը այստեղ պահված է մնում մինչև Հայոց Դարձը: Կեսարիայից Հովհաննես Մկրտչի և Ս. Աթանագինեսի մասունքները Տարոն աշխարհի բերած Հայոց Լուսավորիչը, երբ հիմնում է Մշո Սուրբ Կարապետի վանքը, այնուհետև տեսնում է մի լույս, որը կամարաձև իջնում է այն վայրում, ուր եղրդենու տակ այս յուղն էր ամփոփվել: Լուսավորիչը գտնում է այս յուղը, և «իւղն այն աստուածային ոչ պակասի և ոչ թերանայ մինչև ցայսօր, վասնզի Հոգին Սուրբ է ի նմա, և որք հաւատով կան առաջի սուրբ իւղոյն, առնուն զինդրելին իւրեանց, մանաւանդ որք երկիւղիւ և հաւատով սպասաւորեն նոցա ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ, որ է օրհնեալ, Ամէն»³:

Սուրբ Գրիգորն այստեղ նաև մի վանք է կառուցում, ուր ամփոփում է Հովհաննես Մկրտչի մասունքներից, որի համար այս վանքը անվանվում է Եղրդուտի Ս. Հովհաննես:

Մովսես մարգարեի պատրաստած յուղի՝ Թաղեռս առաքյալի կողմից Հայաստան բերվելու մասին հիշատակվում է նաև Եղրդուտի վանքի կոնդակում, որը թվագրված է 1445 թվականով և վերագրվում է Գրիգոր Ժ Զալալբեկյանց Մակվեցի կաթողիկոսին: Այս կոնդակում ասվում է, որ կաթողիկոսը վերահաստատում է Եղրդուտի վանքի ունեցած հողային իրավունքները, ինչպես նաև թվարկվում են այն բնակավայրերը, որոնք գտնվում են հիշյալ վանքի հոգևոր իրավասության ներքո: Կոնդակի սկզբում համառոտ ներկայացվում է վանքի պատմությունը և թվարկվում են այնտեղ պահվող սրբությունները: Դարձյալ հիշվում է Թաղեռս առաքյալի՝ Հայաստան բերած օծության յուղը, և շեշտվում է, որ դա Մովսես մարգարեի պատրաստած յուղն է: Ինչպես կոնդակում է ասվում. «Նախ ի սուրբ Շիշ իւղոյս, զոր Մովսէս օրհնեաց եւ օծեաց զմարգարէսն և զքահանայս եւ զթագաւորսն: Եւ Սամուէլ մարգարէն օծ զԴաւիթ եւ զայլ մարգարէսն: Եւ կինն պոռնիկ եհեղ ի վերայ գլխոյն Քրիստոսի եւ Յիսուս յետ Խաչելութեան

² Տե՛ս Երևանի Մատենադարան, ձեռգ. հմր. 2547, թերթ 168բ-172բ:

³ Նույն տեղում, թերթ 172բ:

օրհնեաց եւ ետ յառաքեալսն եւ Սուրբն Թադէոս բերեալ եղ աստ»⁴:

Այստեղ, ինչպէս տեսնում ենք, հիշվում է այն շիշը, սրվակը, որում պահվել է Մովսէսի օծած և իրարահաջորդ փոխանցմամբ մինչև Թադէոս առաքյալին հասած յուղը:

Այս վանքը, պայմանավորված նրա հետ կապված պատմական ավանդություններով, ունեցել է հետևյալ չորս անվանումները.

ա. Ս. Հովհաննէսի վանք, քանի որ այս վանքը հիմնելիս Գրիգոր Լուսավորիչը այստեղ է ամփոփել Հովհաննէս Մկրտչի մատունքներից:

բ. «Ս. Շիշ իւղոյ վանք», քանի որ «աւանդութեան համեմատ Բարթողիմէոս և Թադէոս առաքեալները իրենց հետ Հայաստան կը բերեն եւ եղրդի կամ եղրդուտի ծառի արմատին մերձ կը պահեն փինիկեան ձեռագործ կանաչ գոյնով այն շիշը, որուն մէջ կը գտնուի եղեր այն իւղը, որով Մովսէս՝ մարգարէները, Սամուէլ՝ Դաւիթ, Մագդաղի՛նացիին՝ Քրիստոս և Քրիստոս՝ առաքեալները կ'օծէ»⁵:

գ. Եղրդուտի վանք, որովհետև «վերոյիշեալ իւղն ու անոր հետ եղած միւս սրբութիւնները-կենաց փայտէն մաս մը, Մարիամ Մագդաղենացիին ճկոյթը, Ս. Յովսէփ Աստուածածափօր աջը եւ համանուն Արեմաթացիին բագուկը Հայաստանի առաքեալները եղրդուտ ծառի տակ կը պահեն եւ հրաշքով երևան կու գան»⁶:

Վենետիկի Մխիթարյան հայրերից Ներսէս Սարգիսյանը, 19-րդ դարի առաջին կեսին ճանապարհորդելով Հայաստանում, եղել է նաև այս վանքում և այնտեղ աճող եղրդենու մասին գրում է. «Առ որմովք մենաստանին՝ արտաքոյ է մատուոն փոքրիկ և առ նմա ծառ եղրդուտի»⁷:

Գեղամ Տեր-Կարապետյանը (Մշո Գեղամ) այս ծառի մասին գրում է. «Եղրդուտը մշտադալար ծառ մըն է, միջակ մեծութեամբ՝ փոքրասարաս ծառերու տեսակէն: Մինչեւ հիմա կապրի այս ծառուկը՝ վանքին արեւելքը՝ տաճարին քովիկ, մշտաճոս աղբիւրի մը շալակ, իր խնկէնի շուքով: Գրեթէ միակն է իր տեսակին մէջ՝ Սիմի այդ շղթային վրայ ու մասնաւոր խնամքով կը պահպանուի: Բոլորտիքը ցանկով ու պատով պատուպարուած է, արմատին քովեր ցան ու ցիր կմնան խաչքարերու նշխարներ և դերբուկները վաղաշէն մատուտի մը: Նուիրական է եղրդուտը՝ մանաւանդ հայ կնիկներու եւ աղջիկներու, ցաւագար հիւանդներու, որոնք՝ ամէն ատեն երբ այցելեն՝ լաթերով պիտի պատանեն անոր ոստն ու տերելը, ցաւն ու չորը հոն թողլու համար եւ կը տանին ջերմեռանդութեամբ անոր դալարի տերեւները ու թփերը՝ իբր բուժիչ ախտերու եւ հիւանդութեանց: Կանաչութիւնը այս ծառի խորհրդաւոր մէկ հմայքը կը կազմէ ուխտաւոր երկիւղած ժողովրդին, որ դարերէ ի վեր դիւթեր է ծառերու սոսափիւնէն, ջերմուկներու խոխոջէն, եւ բարձանց ու խորոց սրբութիւններէն»⁸:

դ. Արծվաբեր Ս. Նշանի վանք: Համաձայն ավանդության՝ այս վանքում է պահվել

⁴ **Հ. Հ. Ոսկյան**, Տարոն Տուրուբերանի վանքերը, Վիեննա, 1953, էջ 109: Եղրդուտի այս կոնդակի մասին տե՛ս նաև **Գ. Բաղայան**, Տարոնի Ս. Հովհաննէսի (Եղրդուտի) վանքի 1441 թվականի կոնդակը, «Էջմիածին», 1997, էջ 88-105:

⁵ **Հ. Հ. Ոսկյան**, Տարոն-Տուրուբերանի վանքերը, էջ 93-94:

⁶ Նույն տեղում, էջ 94:

⁷ **Հ. Ն. Սարգիսեան**, Տեղագրութիւնք ի Փոքր և ի Մեծ Հայս, Վենետիկ, 1864, էջ 236:

⁸ **Գեղամ Տեր-Կարապետյան**, Տարոնի վանքերը, աշխտ. Հ. Պետրոսյանի, Երևան, 2003, էջ 143:

Քրիստոսի խաչափայտի մի մասունքը՝ թանկարժեք մի մասնատուփի մեջ փաթաթված մետաքսյա ծածկոցներով: Ասվում է, որ վանքի շրջակա գյուղերից մի այլազգի, որ սպասավորում էր այս վանքին և շահել էր միաբանների վստահությունը, մի օր գողանում է մասնատուփի մեջ գտնվող այդ մասունքը, որը ծածկված էր թաշկինակներով, մտածելով, որ եթե մասնատուփն այդքան թանկարժեք է, ապա որքան առավել ևս թանկարժեք կլինի նրանում մետաքսի մեջ պահվող մասունքը: Երբ նա տուն է հասնում, ուրախ-ուրախ բացում է մետաքսը և տեսնում, որ նրանում մի փայտի կտոր է պահված: Զայրացած այն նետում է տան թոնիրը և այնտեղից ելած բոցը այրում է ողջ տունը, Կենաց խաչափայտի մասունքը, սակայն, չի այրվում, և մի արծիվ գալիս է, կրակի միջից հանում մասունքը և տանում դնում է եղբայրներու վրա, որին զիջերները լույս է իջնում, և միաբանները գալիս ու վերստին վանք են տանում այն⁹:

Թաղեռն առաքյալի կողմից օծության յուղի Հայաստան բերելու մասին գրում են նաև 13-րդ դարի հայ մատենագրության նշանավոր դեմքերից Վանական վարդապետը և Վարդան Արևելցին:

Վանական վարդապետը (1181-1251 թթ.) իր նշանավոր «Գովեստ հայ ազգի» գործում ասում է. «Երբ Թաղեռն առաքյալին վիճակվեց Հայաստան աշխարհը, տրտմեց և ասաց. «Այդ երկիրը ցուրտ է, և մարդիկ՝ բիրտ»: Եվ ասացին. «Մի՛ ընդդիմացիր Սուրբ Հոգուն»: Եվ նրան տվեցին օծման յուղը, որ օրհնել էր Քրիստոս, և գեղարդը: Եվ ուրիշ ազգեր չունեն այս պարծանքը՝ մեր Մեռոնը, որ հանապազ և միշտ նույն շնորհն ունի»¹⁰:

Վարդան Արևելցին էլ իր նշանավոր «Աշխարհացույցում» գրում է. «Եղբորուտի վանքը Սուրբ Հովհաննեսն է, ուր կա Սուրբ Հովհաննեսի (Մկրտչի) մասունքներից և յուղի շիշը, որը բերեց Թաղեռն առաքյալը»¹¹:

Համաձայն Հայոց Եկեղեցու հնավանդ աղբյուրների՝ օծության այս յուղն է, որ այնուհետև խառնվում է Լուսավորչի օրհնած հայոց առաջին Մյուռոնին և Սրբալույս Մյուռոնին միաշաղախված՝ առաջին անգամ ցոլանում է Հայոց Դարձի ժամանակ՝ Արածանիի ջրերում:

Թաղեռն և Բարդուղիմեոս առաքյալների քարոզությամբ քրիստոնեության առաջին հունդերը ցանվեցին Հայոց աշխարհում՝ անշիջանելիորեն առկայծելով մինչև Հայոց ընդհանրական դարձը, երբ Հայոց աշխարհի Լուսավորիչը Վիրապից ելնելուց Վաղարշապատի հնձաններում հավաքված ժողովրդին պահքով և ճգնությամբ նախապատրաստելուց հետո, արդեն որպես հայոց քահանայապետ մկրտելու էր Տարոն աշխարհում՝ Արածանիի ջրերում, որտեղ Սրբալույս Մյուռոնի հեղմամբ վերստին ցոլաց այն լույսը, որն իջել էր և որով գծագրվել էր հայոց եկեղեցիների Մայր Տաճարը՝ Սուրբ Էջմիածինը:

Սուրբ Գրիգորի՝ Արածանիի ջրերում կատարած մկրտության և այդ ժամանակ իջած լույսի մասին Ագաթանգեղոսը գրում է. «Իսկ երբ լրացավ պաս կատարելու

⁹ Տես նույն տեղում, էջ 144-149, Հ. Ոսկյան, նշվ. աշխտ., էջ 96-97:

¹⁰ Գիրք թղթոց, Թիֆլիս, 1901, էջ 533:

¹¹ Աշխարհացոյց Վարդանայ վարդապետի, Քննական հրատարակություն Հ. Պերպերեանի, Փարիզ, 1960, էջ 20:

տրված ժամկետը, երանելի Գրիգորը առավ աշխարհաբանակ գորքը և իրեն՝ թագավորին, նրա տիկին Աշխենին, մեծ օրհորդ Խոսրովիդուխտին, ամենայն մեծամեծներին և բանակի բոլոր մարդկանց, առավոտյան այգը լուսանալուն պես Եփրատ գետի ափը տարավ և այնտեղ մկրտեց առհասարակ ամենքին՝ հանուն Հոր և Որդու և Սուրբ Հոգու:

Երբ բոլոր մարդիկ ու թագավորը իջնում էին այնտեղ՝ Եփրատ գետի ջրերի մեջ մկրտվելու, Աստծուց սքանչելի հրաշք երևաց, քանզի գետի ջրերը կանգնելով ետ դարձան: Մաստիկ լույս երևաց լուսավոր սյան նման և կանգնեց ջրերի վրա, ու նրա վրա՝ տերունական խաչի կերպարանքը, և լույսն այնքան ծագեց, մինչև որ արգելեց ու նվաղեցրեց արեգակի ճառագայթները: Օծության յուրը, որ Գրիգորը մարդկանց վրա էր թափում, գետի մեջ շրջան կատարելով, մարդկանց շուրջն էր պտտվում: Ամենքը զարմացած օրհնություն էին տալիս ի փառս Աստծու: Օրվա երեկոյան հրաշքը աներևույթ եղավ, և նրանք դեպի վեր՝ ավան վերադարձան: Նրանք, որ այն օրը մկրտվեցին, ավելի քան տասնհինգ բյուր էին, արքունական գորքից»¹²:

Այս մկրտության և իջած լույսի մասին հիշատակվում է նաև Հայոց Դարձին վերաբերող մի շարք պատմությունների հավաքածու՝ Հովհան Մամիկոնյանի «Տարոնի պատմություն» գործում, որն ամբողջացել է 7-8-րդ դարերում: Այս պատմության մեջ ասվում է, որ գալով Տարոն և ավերելով Դեմետրեի և Գիսանեի մեհյանները և այդ տեղում ամփոփելով Հովհաննես Մկրտչի մասունքը, ուր ապա Սուրբ Կարապետի վանքն էր կառուցվելու, այնուհետև «քրիստոսագարդ օծմամբ Գրիգորը մկրտեց նրանց և Սուրբ Երրորդությանը հավատացողներ դարձրեց: Այդ նույն ժամանակ Տերը հրեղեն սյան տեսքով մեծ լույս իջեցրեց մկրտվածների վրա, որը ամբողջ երեք ժամ կանգնած մնաց այդ սխրալի քահանայագործության ընթացքում, ապա աներևույթ եղավ և ծածկվեց տեսողությունից: Այնտեղ մկրտվածների թիվը շուրջ հինգ հազար էր»¹³:

Արածանիում մկրտությունը գրական ներշնչման աղբյուր է եղել նաև հաջորդող դարերի հեղինակների համար: Ներսես Շնորհալին «Վիպասանություն» անվանվող և մինչև իր ժամանակը հասցրած հայոց պատմության չափածո վերաշարադրանքում գրում է, որ երբ Սուրբ Գրիգորը օծության յուրը լցնում է գետը,

*Յերկնից լուսոյ սին երեւեալ,
Արեգական գերագանցեալ*¹⁴:

13-14-րդ դարերում ստեղծված մի տաղում Գրիգոր Լուսավորչի՝ Արածանիում կատարած մկրտությունն այսպես է ներկայացվում.

*Ապա քահանայն մեծ ծաւալէր գորդեգրութեան միտոնն
աստուածագարդ ձեռաւքն.
Ով ըսքանչելեացս, շուրջ բազմութեան նա [միւռոնը]
իւրովին խաղայր եւ քրիստոնեայս*

¹² Ագաթանգեղոս, Հայոց պատմություն, աշխտ. Ա. Տեր-Ղևոնդյանի, Երևան, 1983, էջ 465:

¹³ Հովհաննես Մամիկոնյան, Տարոնի պատմություն, աշխտ. Վ. Վարդանյանի, Երևան, 1989, էջ 46:

¹⁴ Ներսես Շնորհալի, Վիպասանություն, աշխտ. Մ. Մկրտչյանի, Երևան, 1981, էջ 78:

կնքեր,

Բիրուցն բազմաց մի կաթ եւոյն ոչ պակասեաց

*այսար, այլ բաւականացաւ*¹⁵:

Սրբալույս Մյուռնի օրհնության և կիրառության մասին հաջորդ հիշատակությունը վերաբերում է յոթերորդ դարի սկզբին, երբ ծանր վիճակ էր ստեղծվել Հայոց Եկեղեցու համար: Բյուզանդական կայսրությունը, չկարողանալով իրեն ենթարկել Հայոց Եկեղեցին և պարտադրել քաղկեդոնական դավանանքը, իր քաղաքականությունը փորձում է առաջ տանել եկեղեցական պառակտում առաջ բերելու և տարբեր թեմեր հայոց հայրապետական իշխանությունից գրկելու միջոցով: Այս հարցում առանձնակի եռանդ է ցուցաբերում Մորիկ կայսրը, որի իշխանության շրջանում, երբ Հայոց կաթողիկոսն էր Մովսես Բ Եղիվարդեցին (կթդ. 574-604 թթ.), հաստատվում է մի հակաթոռ կաթողիկոսություն, որին փորձ է արվում ենթարկեցնել Հայոց Եկեղեցու՝ Բյուզանդական կայսրության տարածքում գտնվող թեմերը՝ Հայոց հայրապետական իշխանությանը թողնելով միայն պարսկական տիրապետության ներքո գտնվող նահանգների թեմերը:

Մովսես Եղիվարդեցու վախճանվելուց հետո քաղաքական անբարենպաստ պայմանների պատճառով հնարավոր չի լինում նոր կաթողիկոս ընտրել: Պարսից արքունիքում բարձր հեղինակություն ձեռք բերած Սմբատ Բագրատունի Վրկանաց մարզպանի ջանքերով, սակայն, հնարավոր է լինում գումարել ազգային եկեղեցական ժողով, ուր կաթողիկոս է ընտրվում Աբրահամ Ա Աղբաթանեցին (կթդ. 607-615 թթ.): Նորընտիր հայրապետը Հայոց Եկեղեցու դավանանքին հավատարիմ մնալու երդմնագիր է վերցնում այս ժողովին ներկա բոլոր այն եպիսկոպոսներից ու հոգևորականներից, ովքեր մինչ այդ միառժամանակ ենթարկվել էին բյուզանդական ազդեցությանը:

Աղբաթանեցու ընտրության մասին գրող Ուխտանես պատմիչն այնուհետև ասում է, որ նախորդ՝ Մովսես Եղիվարդեցի կաթողիկոսի վախճանվելուց հետո նոր Մյուռն չէր օրհնվել, և կաթողիկոսական աթոռի տեղապահ Վրթանեսը Հայոց Եկեղեցու թեմերին բաշխել էր կաթողիկոսարանում եղած Մյուռնը: Այս ընտրությունից հետո ժողովի մասնակիցները նորընտիր հայրապետից խնդրում են օրհնել նաև նոր Մյուռն, որը վերցնելով՝ այնուհետև տանում են իրենց թեմերը¹⁶:

Ուխտանեսի Պատմության այս հատվածից հստակորեն երևում է, որ Հայոց Եկեղեցում արդեն յոթերորդ դարի սկզբում Մյուռնի օրհնությունը վերապահված էր բացառապես Հայոց հայրապետին և որ Մյուռնի այս բաշխումը խորհրդանշում է նաև Հայոց Եկեղեցու և ժողովրդի հոգևոր միասնությունը, որի համար մինչ այդ խախտված մի շարք եկեղեցական կարգերի և հայրապետական իշխանության վերահաստատումն սկսվում է նոր Մյուռնի օրհնությամբ և Հայոց Եկեղեցու թեմերն ուղարկելով:

Սրբալույս Մյուռնի հետ կապված հաջորդ վկայությունն առնչվում է թոնդրակյան շարժմանը: Ինչպես արդեն նշեցինք, պավլիկյանները, մերժելով եկեղեցական նվիրապետությունը և խորհուրդները, չէին ընդունում նաև Մյուռնով կատարվող օծությունը, և պավլիկյանների դեմ գրված քննադատությունում Հովհան Օձնեցին հատուկ անդրադառնում է Մյուռնի ներգործող գործությանը, որը շեշտվում է նաև Նարեկի ՂԳ գլխում: Համանման ձևով Գրիգոր Մազիստրոսն է գրում, թե թոնդրակեցիները «Եւ

¹⁵ Մաշտոցի անվան Մատենադարան, ձեռ. հմր. 7782, ԺԴ դ., թերթ 172ա-174ա:

¹⁶ Ուխտանես Եպիսկոպոս, Պատմություն Հայոց, Վաղարշապատ, 1881, էջ 67:

զիւղն սրբազան... արհամարհելով զնա, եւ ծաղր առնելով, կատականս առնեն»¹⁷:

9-10-րդ դարերում խմորված մյուռնամերժ նման ընթացքի մասին տեղեկանում ենք ոչ միայն հայ մատենագիրների՝ նրանց դեմ ուղղված թղթերից և տարբեր գործերի համապատասխան հատվածներից, այլև Ստեփաննոս Օրբելյանի «Սյունիքի պատմության» քառասունութերորդ գլխից, որն ունի հետևյալ վերնագիրը. «Յուրաքերդի ավերման և նրա վերաշինումն արգելող անեծքի մասին»: 915 թ. Տաթևի վանքը Յուրաքերդի բնակիչների կողմից ավերելու մասին պատմիչը գրում է. «Մի օր էլ, զիշերվա մի անսպասելի ժամի գալով՝ սկսեցին կողոպտել եկեղեցին, արհեստանոցներն ու կրոնավորների բնակարանները: Որոնեցին եպիսկոպոսին, որ սպանեն, բայց չգտան: Ապա ծերերից ոմանց սրի քաշեցին, իսկ ուրիշներին փախուստի մատնեցին: Ինչ էլ որ գտան, վերցրին, գնացին Յուրաքերդ: Տարան նաև մեռնոն արծաթե սափորով ու քարափից թափեցին»¹⁸:

Պատմիչի այս խոսքերից երևում է, որ նրանք Մյուռնի ամանը միայն կողոպտուի համար չէ, որ վերցրել են, այլ մյուռնամերժ նույն մտածողությամբ է, որ ոչ թե տեղում թափել են Մյուռնոնը, այլ որպես ժխտողական մի արարողություն՝ տարել և քարափից ներքև թափել:

Սրբալույս Մյուռնի կիրարկման մասին հաջորդ երկու վկայությունները կապվում են Պետրոս Ա Գետադարձի (կթղ. 1019-1058 թթ.) հետ: Պետրոս կաթողիկոսը 1021 թ. Տրապիզոն է գնում և հանդիպում այնտեղ գտնվող բյուզանդական Վասիլ Բ կայսրին: 11-րդ դարի պատմիչ Արիստակես Լաստիվերցին, ապա և 13-րդ դարի պատմիչ Կիրակոս Գանձակեցին գրում են, թե ինչ հրաշք է տեղի ունենում այնտեղ Աստվածահայտնության տոնին, երբ Հայոց կաթողիկոսը Սրբալույս Մյուռնոնը հեղում է գետի ջրերի մեջ:

Հայոց Մյուռնի հեղմամբ գետի՝ տեղում պտույտ տալու և երկնքից իջած լույսի մասին մինչ այս հրաշքը գրել էր դեռևս Ագաթանգեղոսը: Ներսես Շնորհալիկն ևս գրում է, որ երբ Ս. Գրիգորը հայոց Մյուռնոնը հեղում է Արածանի գետը

*Եւ զանարին գետ դարձուցեալ,
Կարկաջասահ շրջան առեալ,
Լայնատարած դաշտ ծաւալեալ...¹⁹*

Վերը հիշված տաղում ևս ասվում է՝ «ջուրն գետեղեալ շրջան առնոյր»²⁰:

Եվ ահա նույն այս հրաշքը կրկնվում է նաև Պետրոս հայրապետի ժամանակ: Ինչպես գրում է Լաստիվերցին. «Իսկ Հայտնության օրը, ընդունված կարգով, բարեպաշտ քրիստոնյա թագավորներն ու իշխանները, եկեղեցու առաջնորդներին հավասար, նրանց հետ ոտքով պիտի գնան դեպի ջուրը ու այնտեղ կատարեն Քրիստոսի մկրտության խորհուրդը. ահա այդ օրը թագավորը հրամայեց Պետրոս հայրապետին ջուր օրհնել ըստ մեր կանոնի, իսկ հոռոմների եպիսկոպոսներին, որոնք այնտեղ պա-

¹⁷ Գրիգոր Մագիստրոսի թղթերը, հրտ. Կ. Կոստանյանց, Ալեքսանդրապոլ, 1910, էջ 154:

¹⁸ Ստեփաննոս Օրբելյան, Սյունիքի պատմություն, աշխտ. Ա. Ա. Աբրահամյանի, Երևան, 1986, էջ 222:

¹⁹ Ներսես Շնորհալի, Վիպասանութիւն, էջ 77-78:

²⁰ Երևանի Մատենադարան, ձեռ. հմր. 7785, թերթ 172բ:

տահեցին, ըստ իրենց կանոնի: Երբ հայրապետը Մյուռնը ջուրը լցրեց, հանկարծակի ճառագայթող լույսի ցնցուղներ դուրս ելան ջրից. այդ տեսան առհասարակ բոլորն էլ և փառաբանեցին Աստծուն, և մեր հավատի գորությունը բարձրացավ»²¹:

Այս պատմության առավել ընդարձակ նկարագրությունը գտնում ենք Կիրակոս Գանձակեցու Պատմությունում: Պատմիչը նույն այս հրաշքի մասին գրում է, որ Աստվածահայտնության տոնին «Պետրոս հայրապետին իր ժողովրդով կանգնեցրին գետի վերևը, իսկ իրենք կանգնեցին ներքևը՝ այն մտքով, որ հայերի օրհնությունը թերակատար էին համարում, քանի որ իրենք ներքև կանգնելով՝ հայերի օրհնած ջուրը վերստին կօրհնեն: Մի սպիտակ աղավնի էլ վարժեցրել էին, որ զար մտներ ջուրը ու վեր թռչեր, որով անձանթներին կխաբեին, թե Սուրբ Հոգին իջավ աղավնու նմանությամբ:

Պետրոս հայրապետի աղոթքի ժամանակ գետի ջուրը դարձավ դեպի վեր, ու չափազանց պայծառ լույս ծագեց, որ արեգակի ճառագայթները աղոտացրեց: Եվ երբ նրանց աղավնին եկավ մտնելու ջուրը, ինչպես որ վարժված էր, հանկարծ մի արծիվ խոյանալով առավ աղավնին ու թռավ»²²: Սրբալույս Մյուռնի հեղմամբ գետը այսպես ետ դարձնելու համար է, որ Պետրոս հայրապետը ստանում է «Գետադարձ»՝ գետը ետ դարձնող անունը:

Սրբալույս Մյուռնի՝ Գետադարձին վերաբերվող երկրորդ հիշատակությունը ևս կապվում է գետի, այս անգամ, սակայն, հայրենի Ախուրյանի հետ: Բագրատունյաց թագավորության վերացումից հետո բյուզանդական Մոնոմախ կայսրը, ցանկանալով վերացնել նաև Հայոց հայրապետական աթոռը, իր մոտ է հրավիրում Հայոց հայրապետին, ինչպես որ մինչ այդ խաբեությամբ կանչել և չէր թողել, որ ետ վերադառնա երիտասարդ Գագիկ թագավորը: Պետրոս կաթողիկոսը, հասկանալով կայսեր նպատակը, ի նշան իրենից հետո կաթողիկոսական իշխանության շարունակականության և փոխանցականության՝ գալիք սերունդներին ի պահ է տալիս նախորդ սերունդներից ավանդված հայոց Մյուռնը: Այս մասին Մատթեոս Ուռհայեցին գրում է. «Այդ տարին՝ 1049 թ., հունաց Մոնոմախ կայսրը Հայոց հայրապետ Տեր Պետրոսին նամակ գրեց՝ հրավիրելով իր մոտ՝ Կոստանդնուպոլիս: Պետրոսը հոժար կամքով համաձայնեց գնալ, բայց մտածեց, որ «Գուցե հույները ինձ այլևս չթողնեն վերադառնալ Արևելք»: Դրա համար նա իր հայրապետական աթոռին տեղապահ նշանակեց ամենագովելի Տեր Խաչիկին: Նա մտածեց նաև Մեռոնի՝ Հայաստանյայց Եկեղեցու օրհնյալ ձեռնադրման: Ախուրյան գետում երկաթե ամանների մեջ շուրջ չորս հարյուր լիտր Մեռոն պահեց՝ վախենալով, որ այն հոռոմների ձեռքը կանցնի: Նա այդ բանն արեց գիշերվա պահին, Անի քաղաքի դռան մոտիկ տեղում: Այդ Մեռոնը մինչև օրս էլ պահած կա»²³:

Սուրբ Էջմիածինը հաստատվեց Լուսավորչի տեսիլով, և շուրջ հազարամյա դեգերումներից հետո Հայոց Հայրապետական Աթոռի Ս. Էջմիածնում վերահաստատվելը վերստին սկսվեց տեսիլների մի շարքով:

Տեսիլները հայ կյանքում հոգևոր բարձր ապրումների և ազգային անկատար իդձերի՝ մոտավոր ապագայում իրականացված տեսնելու արտահայտություններն են: Այդ-

²¹ Արիստակես Լաստիվերցի, Պատմություն, թրգմ. Վ. Գևորգյանի, Երևան, 1971, էջ 9-10:

²² Կիրակոս Գանձակեցի, Հայոց պատմություն, աշխտ. Վ. Առաքելյանի, Երևան, 1982, էջ 77:

²³ Մատթեոս Ուռհայեցի, Ժամանակագրություն, աշխտ. Հ. Բարթիկյանի, Երևան, 1991, էջ 115:

պիսիք են և Թովմա Մեծոփեցու Հիշատակարան-Պատմությունում տեղ գտած տեսիլները:

Ինչպես որ Սիմեոն ծերունին մահ չպետք է տեսներ, մինչև չտեսներ մարդկության Փրկչին, այնպես էլ, Սիմեոն ծերունու հետևողությամբ, Թովմա Մեծոփեցին է ասում. «Եւ ինձ մահ ոչ տացէ Աստուած, մինչև բացեալ տեսից գղութն Էջմիածնի» (Աստված ինձ մահ չի տա, մինչև բացված չտեսնեմ դուռն Էջմիածնի)²⁴:

Տեսիլների այս շարքում Ս. Էջմիածինը և այնտեղից տարածվող Սրբալույս Մյուռոնը իրար հետ են ներկայացվում իրար հաջորդող այս երկու տեսիլներում. «Եւ ի նոյն աւուրքն Բ (2) ոմանք եկեալ առ իս, Բ (2) տեսիլս պատմեցին: Մինն ասէ. «Կամար աղեղան նման՝ ելեալ յարեւելից ի հիւսիս, յարեւմուտս եւ ի հիւսիսոյ ի հարաւ, եւ լուսաւորեալ պայծառացաւ աշխարհս ամենայն. և ձայն եղև, թէ սկիզբն եղև ազգիս նորոգման»: Եւ միւսն ասէ, թէ «Եջմիածնի բեմն նստեալ էիր, եւ վարդով զգոգդ լցեալ ունէիր, եւ ամենայն ազգս Հայոց եկին, ի վարդէն առին, եւ վարդն ոչ պակասեցաւ»: Եւ ասեմ. «Ճշմարիտ մեռոնն է այն, որ տարածելոց է յազգս ամենայն» (Եվ այդ նույն օրերում երկու հոգի եկան ինձ մոտ և երկու տեսիլ պատմեցին: Նրանցից մեկն ասաց. «Աղեղի նման կամար ելավ արևելքից հյուսիս, արևմուտք և հյուսիսից հարավ և լուսավորյալ պայծառացավ աշխարհս ամենայն: Եվ ձայն եկավ, թե եղավ սկիզբն ազգիս նորոգման»: Եվ մյուսն ասում է, թե «Էջմիածնի բեմում նստած էիր, և գոգդ վարդով լցված ունէիր, և ամենայն ազգս հայոց եկան և այդ վարդից առան, և վարդը չպակասեց»: Եվ ես ասացի. «Ճշմարիտ մյուռոնն է այն, որ տարածվելու է մեր ողջ ժողովրդի մեջ»)²⁵:

Ս. Էջմիածին-Սրբալույս Մյուռոն փոխկապվածությունն ենք գտնում Մեծոփեցու Հիշատակարան-Պատմության՝ Հայրապետական Աթոռի՝ Ս. Էջմիածնում վերահաստատվելը ներկայացնող շարադրանքին հաջորդող հատվածում: Մեծոփեցին գրում է, թե հայրապետական աթոռի վերահաստատությունից հետո մի ծերունի ասում է. «Ահա կանթեղ մի կախեցաւ յերկնից և լուսաւորեալ պայծառացաւ աշխարհս ամենայն»: Տեսիլի բացատրությունում էլ ասվում է. «Կանթեղս այս Էջմիածինն է, որ բազում ժամանակաց հետէ խաւարեալ էր և այժմ ողորմեցաւ Աստուած և կամի լուսաւորել»²⁶: Այս խոսքերով վերստին այն գաղափարն է արտահայտվում, որ Էջմիածնի պայծառությամբ է պայմանավորված ողջ Հայոց աշխարհի պայծառությունը:

Հայրապետական Աթոռի վերահաստատության պատմությունը Մեծոփեցին եզրափակում է դարերի՝ իրար հաջորդած տևական մի ընդմիջումից հետո Ս. Էջմիածնում վերստին կատարված մյուռոնօրհնության հետևյալ հիշատակությամբ. «Եւ հասաք ի Սուրբ Պենտէկոստն՝ յաւուր գալստեան և ի ջման Հոգւոյն Սրբոյ յառաքեալսն: Եւ մեծահանդես ժողով արարեալ՝ օրհնեցաք զաստուածագործակ Մեռոնն, եւ բաժանեցաք ընդ ամենայն ազգս Թորգոմեան»²⁷:

Քանի որ Հայրապետական Աթոռի հաստատումը և Կիրակոս Ա Վիրապեցու (կթղ. 1441-1443 թթ.) ընտրությունը տեղի է ունեցել նույն 1441 թ., ուստի Մյուռոնի այս օրհ-

²⁴ Թովմա Մեծոփեցի, Պատմագրություն, աշխտ. Լ. Խաչիկյանի, Երևան, 2002 էջ 237:

²⁵ Նույն տեղում, էջ 240:

²⁶ Նույն տեղում, էջ 253:

²⁷ Նույն տեղում, էջ 255:

նությունն էլ տեղի է ունեցել նույն 1441 թ., քանի որ այն անմիջապես հաջորդել է կաթողիկոսական ընտրությանը:

Սրբալույս Մյուռնի օրհնության գեղեցիկ մի նկարագրություն ենք գտնում Գրիգոր Դարանաղցու Պատմությունում, ուր և արտահայտվել է Մյուռնի՝ առանց կրակ եփելու ժողովրդական ըմբռնումը: 1620-ական թթ. կատարված այս մյուռնօրհնության նկարագրության մեջ Դարանաղցին գրում է, որ ինքը և մյուս հավաքվածներն այդ օրը ականատեսն են դառնում Սուրբ Մյուռնի սքանչելի եփմանը առանց հրի և կայծակի: Ասում է, որ երբ հին Մյուռնի մակարդը լցնում են նոր Մյուռնի մեջ և Լուսավորչի Սուրբ Աջով խառնում, բեմի վրա յոթնաձավ գորգի վրա դրված կաթսան սկսում է եռալ, և նրա միջից ելնող գոլորշին տարածվում է մառախուղի քուլաների նման: Դարանաղցին գրում է, որ իր սառած ձեռքերը Մյուռնի կաթսայի վրա է տաքացնում: Նույն ձևով, երբ Երևանին տիրող Դավութ աղան է ձեռք տալիս կաթսային, թվում է, թե թոնրի է ձեռք տվել, և հիացած, ի լուր ամենքի ձայնում է, թե՝ հավատացի այն ամենին, ինչ որ ասվում է հայոց Մյուռնի մասին:

Սրբալույս Մյուռնի այս պանծացումը և ժողովրդական պաշտամունքը նույն և անգամ առավել մեծ չափերով արտահայտվելու էր և հաջորդ դարերում՝ իր գրական ամփոփ արտահայտությունը գտնելով Սիմեոն Երևանցու Ս. Էջմիածնին և Մյուռնին նվիրված քարոզներում: